

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ДНІПРОПЕТРОВСЬКИХ «ВСЕСВІТНИКІВ»: М. О. ЮР'ЄВ У ПРОКРУСТОВОМУ ЛОЖІ СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ

Венгер А. Г. Штрихи до портрета дніпропетровських «всесвітників»: М. О. Юр'єв у прокрустовому ложі сталінських репресій.

У статті проаналізовано життєвий шлях завідувача кафедри загальної історії Дніпропетровського інституту народної освіти Максима Олександровича Юр'єва, що працював в інституті на початку 1930-х рр. До революції 1917 р. він закінчив Одеський університет за спеціальністю «юрист». Його найближчі родичі емігрували до Європи. У Дніпропетровську він працював у музеї та викладав у ВНЗ. На початку 1930-х рр. науковець очолив кафедру загальної історії. Під час партійної чистки 1934 р. був виключений з партії та звільнений з роботи. У 1935 р. Юр'єв був заарештований за звинуваченням у троцькізмі, засуджений до п'яти років позбавлення волі. Відбуваючи покарання у Ленінградській області, у 1937 р. був засуджений вдруге. Суд виніс вищу міру покарання. У 1937 р. Юр'єв був розстріляний. У 1959 р. реабілітований посмертно.

Ключові слова: М. О. Юр'єв, загальна історія, слідство, арешт, розстріл.

Венгер А. Г. Штрихи к портрету днепропетровских «всемирщиков»: М. А. Юрьев в прокрустовом ложе сталинских репрессий.

В статье проведён анализ жизненного пути заведующего кафедрой общей истории Днепропетровского института народного образования Максима Александровича Юрьева, который работал в институте в начале 1930-х годов. До революции 1917 г. он закончил Одесский университет по специальности «юрист». Его ближайшие родственники эмигрировали в Европу. В Днепропетровске Юрьев работал в музее, преподавал в ВУЗах. В начале 1930-х годов возглавлял кафедру общей истории. В ходе партийной чистки 1934 г. был исключен из партии и уволен с работы. В 1935 году его арестовали по обвинению в троцкизме. Осужден к 5 годам лишения свободы. Во время отбывания наказания в Ленинградской области в 1937 г. Юрьев был осужден во второй раз. Суд вынес высшую меру наказания, и в 1937 г. ученого расстреляли. В 1959 г. реабилитирован посмертно.

Ключевые слова: М. А. Юрьев, всеобщая история, следствие, арест, расстрел.

Wenger A. G. Abrisse der Biographie von Forschern der allgemeinen Geschichte in Dnepropetrovsk: N. A. Jurjew im Prokrustum Bett der stalinistischen Repressionen.

Der Artikel analysiert den Lebensweg von Maxim Alexandrowitsch Jurjew, Leiter der Abteilung für allgemeine Geschichte des Dnepropetrovsker Instituts für öffentliche Bildung, der Anfang der 1930er Jahre am Institut arbeitete. Vor der Revolution von 1917 absolvierte er Odessa Universität in Rechtswissenschaften. Seine nächsten Verwandten wanderten nach Europa aus. In Dnepropetrovsk arbeitete er im Museum, lehrte an der Universität. In den frühen 1930er Jahren leitete er die Abteilung für Universalgeschichte. Während der Partei Säuberung wurde 1934 aus der Partei ausgeschlossen und von der Arbeit entlassen. Im Jahr 1935 wegen des Trotzismus festgenommen. Zu fünf Jahren Gefängnis verurteilt. Nachdem er 1937 seine Strafe im Leningrader Gebiet verbüßt hatte, wurde er ein zweites Mal verurteilt. Das Gericht verhängte die Todesstrafe, 1937 wurde er erschossen. 1959 wurde er posthum rehabilitiert.

Schlüsselwörter: N. A. Jurjew, allgemeine Geschichte, Untersuchung, Festnahme.

Venger A. G. Some Sketches for the Portrait of World History Historian in Dnipropetrovsk: M.O. Yuriev in Procrustean bed of Stalin's Repressions.

In this article the biography of M. Yuriev has been analyzed. Yuriev was the head of the World History department of Dnipropetrovsk Institute of Public Education and worked at the University at the beginning of 1930-th. He graduated from Odessa University where he had studied law. His closest relatives emigrated to Europe. He worked in the museum and taught in Dnipropetrovsk University. At the beginning of 1930-th Yuriev headed the World History department. By the time he started working at the University, the most historians prepared before 1917 had been fired from the world history department. In the University there were companies against Ukrainian bourgeois nationalism. Yuriev was also involved in this ideological struggle. He criticized the teachers of the history of Ukraine for the "nationalistic bias". He criticized them especially at the time of so called "socialist competitions" between the History and Philology Departments. Without having scholarly research works he was involved into the project of writing the history of Dnipropetrovsk plant named after Bolshevik Petrovsky. The work of the most authors of this project was considered unsatisfactory. The texts were not printed, but they were seized and destroyed. During the "political cleaning" in 1934 Yuriev was expelled from the consignment and fired. In 1935 he was arrested and accused of Trotskyism. Yuriev was sentenced to 5 years imprisonment. He was sentenced again while serving a sentence in Leningrad region in 1937. The court judged him to capital punishment, in 1937 he was shot. In 1959 he was posthumously rehabilitated.

Keywords: M. Yuriev, world history, investigation, arrest, shooting down.

Імена та біографії дніпропетровських істориків-«всесвітників» 1930-х рр. по сьогоднішній день залишаються маловідомими. Робота з їх виявлення та оприлюднення ведеться автором протягом останніх років. Результатом цього стала публікація біографій: Н. Ладиженської [1], Б. Сербенто, В. Євстафієва [2] та інших. Ця серія доповнюється біографією ще одного викладача всесвітньої історії дніпропетровських ВНЗ, декана історичного факультету, професора кафедри загальної історії Максима Олександровича Юр'єва. Про життя цього викладача історії мало що відомо. У ВНЗ Дніпропетровська він працював менше п'яти років. У 1934 р. науковець був заарештований та засуджений до п'яти років позбавлення волі. У 1937 р. Юр'єв був розстріляний.

Постать М. О. Юр'єва опинялася у полі зору істориків, що працювали у науковому проєкті «Реабілітовані історією» [6]. Дослідники розкрили сюжети стосовно його арешту та суду. У довідниковому виданні «Професори Дніпропетровського університету» [3] наведено основні віхи його біографії.

Єдиним джерелом для вивчення його біографії є архівно-кримінальна справа [6], що зберігається в Державному архіві Дніпропетровської області. Вона складається з матеріалів слідства, суду, рішення про реабілітацію.

Народився М. О. Юр'єв у 1895 р. у м. Кишинів у дворянській родині. Оскільки батько був офіцером, син пішов по стопах батька і закінчив кадетський корпус у Києві. У 1918 р. Юр'єв закінчив юридичний факультет Новоросійського університету, де

здобув фах юриста. В архівно-кримінальній справі відзначено, що під час громадянської війни майбутній історик брав участь у боротьбі з радянською владою. Члени родини Юр'єва – матір, брати – поповнили лави білої еміграції. На відміну від своїх найближчих родичів, він відмовився від еміграції та залишився жити в Країні Рад. Зі слів дружи-

ни, у 1917 р. Юр'єв ступив до лав ВКП(б) [7, арк. 64]. У 1921 р. під час партійної чистки він був виключений з лав більшовиків як «сумнівний» (за 2-ю категорією), але у 1927 р. знову стає членом ВКП(б) [7, арк. 25]. У 1925 р. у м. Дніпропетровську одружився з Єною Герцкіс, у 1927 р. у молодого подружжя народжується донька Карманела.

З 1930 р. почав працювати у ВНЗ Дніпропетровська: Комвузі ім. Сталіна, згодом – в Інституті профосвіти, а з 1933 р. – у Дніпропетровському історичному музеї та Дніпропетровському державному університеті. Спочатку професором, а потім очолював історичний факультет [7, арк. 36], завідував кафедрою загальної історії, викладав історію Заходу [7, арк. 31]. Оскільки на той момент Юр'єв не мав жодної наукової праці, припускаємо, що професором він був тільки за посадою. Про його викладацьку роботу в університеті студенти залишили схвальні відгуки. Так, Л. Д. Іванов, завідувач кафедри зарубіжної літератури Дніпропетровського державного університету (студент університету 1931–1934 рр.), під час повторного розгляду справи Юр'єва у 1959 р. у своїх показах зазначав: «Юр'єв лекції читав цікаво та змістовно. Поміж студентів користувався авторитетом. До студентів відносився добре та просто. До нього завжди студенти зверталися за роз'ясненням незрозумілих питань, і він завжди роз'ясняв їх» [7, арк. 70]. Інший колишній студент Юр'єва, кандидат історичних наук, асистент гірничого інституту З. Б. Цегельницький також позитивно відгукувався про свого викладача: «Знаю Юр'єва з 1931 р. по навчання у Дніпропетровському інституті народної освіти. Він був викладачем історії Заходу, а я – студентом. Можу охарактеризувати лише позитивно, він був членом партії. Ми з ним були в одній парторганізації. Як член партії, приймав активну участь у громадському житті інституту. Студенти Юр'єва поважали як чуйного викладача» [7, арк. 75].

Працюючи в університеті, він одночасно займав керівні посади в історичному музеї. Згадуючи музейну кар'єру Юр'єва, колишній колега Ю. В. Вешеневський характеризував його таким чином: «Музейної роботи не знав, показав неглибокі знання історії» [7, арк. 103].

Будучи деканом історичного факультету, він не підтримував ідею соціалістичного змагання, відзначивши, що «для людей, які свідомо відносяться до своєї роботи такі заходи є малозначущі та неефективні» [7, арк. 36], публічно висловлював свою думку з цього питання і на бюро парткому університету. Після

цього один із студентів на закритому зібранні парторганізації виступив з критикою ставлення Юр'єва до соцзмагань. Після цих зборів у студентській газеті з'явилася стаття про презирливе ставлення Юр'єва до соціалістичних змагань [7, арк. 36].

Перед початком чистки лав партії ректор університету М. Комаровський запропонував Юр'єву залишити роботу в історичному музеї, членом парторганізації якого він був, і повністю перейти на роботу в університет. Він обіцяв викладачу захист на чистці, замовчення про його соціальне походження [7, арк. 37].

У 1932 р. в журналі «Пролетарська революція» публікується стаття Й. Сталіна «Ответ Олехновичу и Аристову: по поводу письма в редакцию журнала "Пролетарская Революция"» [4]. У ній мова йшла про троцькізм, і Сталін недвозначно висловився: «На певному історичному відтинку часу троцькізм представляв фракцію комунізму, – фракцію, що коливається між більшовизмом та меншовизмом». Ця публікація була прийнята як сигнал для викриття троцькістів. В університеті почалася робота з їх виявлення. Викладачі Глузман та Юр'єв були викриті як троцькісти, і «за протягування троцькістської ідеології» їм було винесено партійні догани [7, арк. 55]. Але далі цього справа не пішла, і співробітники залишилися працювати.

Будучи за фахом юристом, Юр'єв займався лише викладанням історії, не мав наукових інтересів і тим паче наукових праць. Ситуація змінилася, коли з ініціативи М. Горького та рішення ЦК ВКП(б) з 1931 р. було розпочато вивчення історії великих заводів та фабрик. У Дніпропетровську було прийнято рішення дослідити історію найбільшого металургійного заводу ім. Товариша Петровського. У 1932 р. М. О. Юр'єв був залучений до бригади з підготовки історії заводу ім. Петровського. Окрім нього, до команди були залучені: завкультпромвідділом заводу Правдін, комсомолец Тарло (для роботи в бібліотеці), політеконом Ягнетинська, письменник Альбертон та інші. За винятком Юр'єва, що викладав історію, усі інші члени бригади не мали жодного стосунку до історії [7, арк. 13]. Згодом до складу бригади були включені й інші дослідники. Метою авторського колективу було вивчення історії заводу за останні 50 років (з моменту заснування у 1887 р.): економічний розвиток, процес технічного переоснащення, склад робітників, історія революційного руху, більшовицької організації заводу. Слід було показати роль заводу в трьох революціях, громадянській війні та соціалістичному будівництві [7, арк. 83].

Після написання тексту лише окремі частини були опубліковані. Решта рукописів отримала критичні відгуки. Поміж невдалих розділів був рукопис Юр'єва, який так і залишився в портфелі редакції. На повторному розслідуванні свідок Л. Є. Місенжников (у 1930-х рр. інструктор обкому партії), що був рецензентом глав історії заводу, відзначав таке: «Рецензія була написана під враженням попередньо наданої інформації про те, що робота написана ворожою групою авторів, яку очолювала троцькістка Ягнетинська. Тому моя рецензія носила пристрасний характер» [7, арк. 81].

У 1934 р. 25 листопада в центральній газеті «Правда» була надрукована стаття «Буржуазные националисты разоблачены, а их покровители – нет», у якій йшлося про викриття «націонал опортуністів» професорів історії Давиденка і Карпенка. Начебто у них знайшлися «рятівники» у міськкомі партії, і найбільшу роль у цьому відіграла прихильниця троцькізму Н. Ягнетинська. 14 грудня 1934 р. «Правда» розміщує чергову статтю «Гнилой либерализм Днепропетровского горкома», де знову лунала критика Н. Ягнетинської. Після партійної чистки жінку виключили з партії та заарештували [5, ст. 125]. Не витримав партійної чистки і проф. М. О. Юр'єв. «Чистка» була публічною і відбувалася у приміщенні обласної бібліотеки. На зібранні у викладача запитали, що таке діалектика з точки зору марксизму, чим відрізнялися вчення Маркса та філософія Гегеля. На ці питання перевіряючий відповіді так і не отримав. Після цього він звернувся до Юр'єва: «Як же ви читаєте лекції в університеті, коли не знаєте свого предмету?». На це викладач відповів, що добре готується до лекцій [7, арк. 102].

Постановою обласної комісії з чистки партії від 29.12.1934 р. Юр'єва виключили із ВКП(б) як «дворушника», «фракціонера», «посібника троцькістсько-націоналістичним елементам» та заарештували. На слідстві його звинуватили в участі у контрреволюційній троцькістській організації, яка була сформована членами авторського колективу з написання історії заводу ім. Товариша Петровського на чолі з Н. Ягнетинською. Окрім цього, його звинуватили у «протягуванні троцькістських поглядів на лекціях». На перших допитах Юр'єв відмовлявся визнавати свою провину. Але у ході наступних допитів «визнав», що, викладаючи тему «Велика французька революція», пояснював причини революції як боротьбу торговельного та промислового капіталу, «вихолостив роль та значення селянства у революції». Далі викладач

змушений був узагальнити: «Таким викладанням я досягав мету прищепити студентам троцькістську тезу про консерватизм та реакційність селянства. Готуючи студентів таким чином, я досягав того, що на момент вивчення революції 1905 р. студенти були підготовлені до троцькістської оцінки ролі селянства у революції 1905 р.» [7, арк. 25]. Продовжуючи свої «зізнання» у шкідницькій роботі на викладацькій ниві, Юр'єв додавав, що, читаючи лекції з теми «Китайська революція», він відзначав, що китайські селяни не були рушійною силою революції, а ведучи мову про «Революцію у Німеччині 1848 р.», викладав студентам марксистську тезу про перманентну революцію у троцькістському розумінні, а саме відзначав, що Маркс переоцінив революційну ситуацію 1848 р. [7, арк. 35]. Юр'єв «визнав» свою належність до троцькістської контрреволюційної організації. Матеріальним доказом тому, що начебто Юр'єв був троцькістом, були виявлені в ході обшуку у нього вдома книги (21 штука), авторство яких належало Л. Б. Троцькому, Г. Є. Зінов'єву, Л. Б. Каменєву та іншим «контрреволюціонерам» [7, арк. 46]. Рішенням Особливої наради при НКВС СРСР від 28.11.1935 р. Юр'єв був засуджений до п'яти років виправно-трудова робіт. Після чого він був етапований на станцію Медвежа гора, що неподалік від Ленінграда. Три роки поспіль дружина з ним вела переписку [7, арк. 64]. Під час відбування покарання у 1937 р. Юр'єв був вдруге засуджений постановою Особової трійки УНКВС СРСР по Ленінградській області до розстрілу. 2 листопада 1937 р. вирок був приведений у виконання. Причина присудження вищої міри покарання у довідці не наводиться [7, арк. 96].

У другій половині 1950-х рр. у ході реабілітації було виправдано осіб, що були засуджені за спільним звинуваченням з Юр'євим. Дружина Максима Олександровича, Герцкіс Єня Мойсеївна, у 1958 р. звернулася листом до генерального прокурора СРСР з проханням переглянути справу чоловіка. Вона просила прокурора врахувати її складний морально-психологічний стан: «Я протягом 25-ти років була морально та матеріально подавлена, як дружина ворогу народу, такої долі зазнала і наша донька, народжена у 1927 р., яка була вимушена носити ганебне звання доньки ворога народу. Щоб уберегти свою доньку від цієї плями, я вирішила юридично через РАГС оформити розлучення з чоловіком, як з ворогом народу. Це я зробила з метою послабити свої та доньчині моральні страждання. Зараз я вирішила звернутися до

Вас з переконливим проханням розібратися у цій справі, щоб реабілітувати свого чоловіка та зняти з себе та доньки ганебне звання ворогів народу» [7, арк.64].

У 1959 р. Максим Олександрович Юр'єв був реабілітований посмертно.

Отже, М. О. Юр'єв був представником ранньорадянської інтелігенції. Маючи «неблагонадійне» минуле та близьких родичів за кордоном, йому вдалося збудувати цілком пристойну кар'єру, хоча він так і не реалізував

себе за фахом юриста. У Дніпропетровську Юр'єв викладав історичні дисципліни, переважно зі всесвітньої історії. За особистим запрошенням ректора Інституту народної освіти (ІНО), який пообіцяв йому покровительство у ході партійної чистки, Юр'єв перейшов на роботу з музею до ІНО, де очолив кафедру історії Заходу (історії Всесвіту). Проте ця обіцянка ректора залишилася нереалізованою. Згодом Юр'єв став жертвою політичних репресій та був розстріляний.

Бібліографічні посилання

1. Бекетова В. М. Штрихи до портрету дніпропетровських всесвітників: Н. Ладиженська // Питання німецької історії: зб. наук. пр. / відп. ред. С. Й. Бобилева. – Д.: Лира, 2016. – С. 42–48.

2. Венгер А. Г. Штрих до портрету дніпропетровських «всесвітників»: самопрезентація В. М. Євстафієва та Б. А. Сербенто // Питання німецької історії / ред. кол.: Н. В. Венгер (відп. ред.) [та ін.]. – Дніпро 2017. – С. 98–105.

3. Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Біобібліограф. довідник / голова редкол. проф. М. В. Поляков. – 2-е вид., перероб. і доп. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2008. – 596 с.

4. Сталин И. В. Ответ Олехновичу и Аристову: по поводу письма в редакцию журнала Роветарская Революция // Большевик. – 1932. – №16, 30 августа.

5. Терещенко Р. К. В чому її вина? // Відроджена пам'ять: Книга нарисів / Ред. кол. Кравченко Т. М. (керівник) [та ін.]. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 122–133.

6. Ченцов В. В. Повернення із небуття: Докум. і матер. про жертви сталінського свавілля у Дніпропетровському університеті. – Д., 1995. – С. 6, 29–35

7. Юрьев М. А. Архивно-следственное дело // Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.6478. – Оп. 2. – Спр. 373.

References

1. Beketova V. M. (2016) *Shtrihi do portretu dnipro-petrovskih vsesvitnikov*: N. Ladizhenska [Strokes to the portrait of the Dnipropetrovsk historians of world history: N. Ladyzhenskaya] *Pytannya nimets'koyi istoriyi* [The question of German history]. Dnipro : Lira, pp. 42–48.

2. Venger A. G. (2017) *Shtrih do portretu dnipro-petrovskih «vsesvitnikov»*: samoprezentatsiya V. M. Evstafieva ta B. A. Serbento [The dash to the portrait of Dnipropetrovsk historians of world history: self-presentation by VM Yevstafiev and B. A. Serbento] *Pytannya nimets'koyi istoriyi* [The question of German history]. Dnipro : Lira, pp. 98–105.

3. Profesori Dnipropetrovskogo natsionalnogo universitetu Imeni Olesya Gonchara: Biobibliograf. dovidnik [Professors of the Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar: Bibliography]. Dnipro. (in Ukraine).

4. Stalin I. V. (1932) *Otvet Olehnovichu i Aristovu: po povodu pisma v redaktsiyu zhurnala Roletarskaya Revolyutsiya* [Answer to Olekhnovich and Aristov: regarding the letter to the editorial board of the journal Roletarskaya Revolyutsiya]. *Bolshevik*, no. 16.

5. Tereschenko R. K. (1999) *V chomu YiYi vina?* [What is her fault?] *Vidrodzhena pam'yat: Kniga narisiv* [Revived Memory: Book of essays]. Dnipropetrovsk. pp. 122–133.

6. Chentsov V.V. *Povernennya Iz nebuttya: Dokum. i mater. pro zhertvi stallinskogo svavillya u Dnipro-petrovskomu unversiteti*. [Returns from nothingness: Documents and materials about the victims of Stalin's tyranny at Dnipropetrovsk University] Dnipro. (in Ukraine).

7. Yurev M. A. *arhivnosledstvennoe delo* // State Archives of Dnipropetrovsk Region, f. 6478, inventory 2, file 373.

Надійшла до редколегії 10.08.18